

Η ΕΚΘΕΣΗ ΤΟΥ ΔΟΥΚΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

ΙΩΑΝΝΗ ΣΑΓΚΡΕΝΤΟ (1604)

Συνεχίζοντας τη δημοσίευση ανέκδοτων εγγράφων από τα Ἐρχεῖα τῆς Βενετίας, παραθέτω τὴν ἐκθεση τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης Ἰωάννη Σαγκρέντο, τοῦ ἔτους 1604. Τὸ πρωτότυπο τοῦ δημοσιευόμενου ἐγγράφου βρίσκεται στὸ di Archivio Stato di Venezia (V.A.S.). Relazione LXXXI, Relazione di Zuanne Sagredo.

Ὁ Σαγκρέντο ἦταν ὁ 192^{ος} Δούκας τῆς Κρήτης καὶ ὑπῆρθε ἀπὸ τὸ 1602 ὡς τὸ 1604¹. Ἡ ἐκθεσή του δὲν ἔχει τὸ γενικὸ ἐνδιαφέρον ποὺ ἔχουν οἱ ἐκθέσεις τῶν Γενικῶν Προβλεπτῶν, οἱ ὁποῖοι ἀσχολοῦνται μὲ ὅλα τὰ γεγονότα καὶ τὰ ζητήματα τῆς Κρήτης, στρατιωτικά, ναυτικά, ὄχρωματικά, οἰκονομικά, διοικητικά, κοινωνικά κλπ. Καὶ τοῦτο γιατί ἡ δικαιοδοσία τοῦ Δούκα ἦταν περιορισμένη². Δὲν ἦταν γενικὴ ὅπως τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτή, ποὺ εἶχε πραγματικὰ δικτατορικὰ δικαιώματα γιὰ ὅλα τὰ ζητήματα τοῦ Βασιλείου³. Τὴ δημοσιεύω ὅμως γιατί ἔχει εἰδικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ζήτημα τῆς ἀμπελοκαλλιέργειας καὶ οἰνεμπορείας, γιὰ τὸ ζήτημα τῆς σιτοκαλλιέργειας καὶ σιτάρκειας τῆς Κρήτης καὶ γιὰ τὴν ὑδρευση τοῦ Χάντακα⁴ ζητήματα ποὺ ἀνάγονταν στὴ δικαιοδοσία τοῦ Δούκα, ὅπως καὶ ὁ ἴδιος ἀναφέρει στὴν ἐκθεσή του.

---

¹) Βλ. Hip. Noiret, Documents inédits pour servir à l'histoire de la domination venitienne en Crète de 1380 à 1485, Paris 1892, σ. 555 κ. ἐξ.

²) Ὁ Φραγκίσκος Μοροζίνι, κáνοντας λόγo γιὰ τὸ θεσμὸ τοῦ Δούκα τῆς Κρήτης στὴν ἐκθεσή του (1629) γράφει: *Ὁ Δούκας . . . εἶχε, ὅπως ἦταν συνήθεια, ὅλες τὶς δικαιοδοσίες τῆς Λικαιοσύνης καὶ τοῦ Στρατοῦ. Μὰ σιγὰ-σιγὰ τοῦ ἀνάθεσαν, τῶρα καὶ 260 χρόνια, τὴ δικαιοδοσία τοῦ *Capitano* καὶ ἔπειτα τοῦ *Generale* μὲ δικαιώματα ἀνακριτικά . . . Τὰ καθήκοντα τῶν κ. κ. Δουκῶν εἶναι σπουδαῖα καὶ πρὸ παντὸς σιὰ ἀσικὰ ζητήματα.* Βλ. Στ. Γ. Σπανάκη, Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς ἱστορίας τ. II, ἀνέκδοτος.

Καὶ ὁ Dolfino Venier, Δούκας τῆς Κρήτης τὸ 1610, ἀναφέρει στὴν ἐκθεσή του ὅτι, *ὁ Δούκας τῆς Κρήτης . . . ἀνακουφίστηκε πολὺ, ἀφοῦ περιορίστηκε μόνο σὲ ζητήματα ἐπισιτιστικά, δικαιοσύνης καὶ τὴν «κατ' ἔφεσιν» ἐκδίκαση τῶν ὑποθέσεων τοῦ Βασιλείου, τῆς Τήνου καὶ τῶν Κυθῆρων.* Βλ. V. A. S. Relazioni LXXXI, Relazione di Dolfino Venier 1610.

³) Σχετικὰ μὲ τὸ θεσμὸ καὶ τὴ δικαιοδοσία τοῦ Γενικοῦ Προβλεπτή, βλέπε τὸ σχετικὸ κεφάλαιο *Proveditore Generale* τοῦ Ἰωάννου Μοτσεινίγκo στὸ βιβλίo: Στ. Γ. Σπανάκη, Μνημεῖα τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας, τ. I, Ἡράκλειο 1940, σ. 208 κ. ἐξ.

1604. 22 OTTOBRE.

RELATIONE DEL CLAR.mo Sr ZUANNE SAGREDO
RITORNATO DI DUCA DI CANDIA

Ser.mo Prencipe

Essendosi compiaciuta la ser.tà V.ra, per semplice sua benignità di gratiarmi del carico importantissimo del Ducato di Candia, et dovendo secondo l'antico uso della Republica al tempo del repatriare riferir quelle cose, ch'io conosco degne della sua intelligentia: prima riverentemente le diro, d'haver secondo il solito mio quel carico in tutte le parti esercitato, in quel modo che si conviene, et e mente sua, havendo particolarmente usato ogni maggior diligentia, accio in a.no penurioso come e stato il passato in quel Regno, quei poveri populi et militiae, habbino senza pero agravio d'alcuna qualita di persone abundantia di viver di tutte le cose, et perche e stimato da me superfluo il discorderli del siltto di quel Regno, della qualita delle fortezze, della natura di quei Populi, et cose simili, sapendo che la Ser.ta V.ra et questi ss.ri Ill.mi per propria loro inteligenza lo sano d'avantaggio, oltra che

1604, 22 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ

ΕΚΘΕΣΗ

ΤΟΥ ΕΚΛΑΜΠΡΟΤΑΙΟΥ κ. ΙΩΑΝΝΟΥ ΣΑΓΚΡΕΝΤΟ
ΤΕΩΣ ΛΟΥΚΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Γαληνότηατε Πρίγκιπα,

Ἄρου ἡ Γαληνότητά Σας εἰσαρροστήθηκε, ἀπὸ ἀλλῆ εὐμένειά της, νὰ μοῦ ἐμπιστευεῖ τὴ σπουδαιότατη ὑπηρεσία τοῦ δουκάτου τῆς Κρήτης, καὶ ἐπειδὴ ὀφείλω, σύμφωνα μὲ τὴν παλιὰ συνήθεια τῆς Δημοκρατίας, ν' ἀναφέρω, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐπιστροφή στὴν Πατρίδα, τὰ πράγματα ἐκεῖνα πὸν νομίζω πὸς ἀξίζει νὰ μάθετε, θὰ Σας ἀναφέρω ἐδλαβικά πρῶτα δι, κατὰ τὴ συνήθειά μου, ἐτέλεσα τὴν ἀποστολὴ αὐτὴ σ' ὄλους τοὺς τομεῖς, μὲ τὸν τρόπο ἐκεῖνο πὸν ταιριάζει καὶ συμφωνεῖ μὲ τὴ γνώμη Σας. Ἰδιαίτερα, κατέβαλα τὴ μεγαλύτερη ἐπιμέλεια ὥστε, σὲ χρονιά κακὴ, ὅπως ἦταν ἡ περασμένη στὸ Βασίλειο ἐκεῖνο, νὰ ἔχει ὁ φτωχὸς ἀτιὸς λαὸς καὶ ὁ στυγρὸς ἀφθονία ἀπὸ ὄλα τὰ τρόφιμα, χωρὶς τὴν ἐπιβάρυνση καμμιᾶς τάξης ἀνθρώπων.

Καὶ ἐπειδὴ θεωρῶ περιττὸ νὰ σὰς μιλήσω γιὰ τὴ θέση τοῦ Βασιλείου ἐκεῖνου, γιὰ τὴν ποιότητα τῶν φρουρῶν, γιὰ τὰ φυσικὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ καὶ τὰ παρόμοια, γνωρίζοντας πὸς ἡ Γαληνότητά Σας καὶ οἱ ἐκλαμπρότατοι κύριοι τὰ ξαίρουν ἀρκετὰ καλά, γιὰτὶ εἶναι ἐμπειροί,

*per relatione de diversi Ecc.mi Generali, et altri Ill.mi rapresen-
tanti ogni giorno lo intendono, doi sole cose riverentemente le
raccordero, sopra l'una delle quali non mi dillataro molto, per
non esser spetante al carico mio, ma semplicemente la tochero, et
e, ch'io tengo che sia comune et verissima opinione, che molto
meglio sia non far le fortezze che doppo fate non le redur a per-
fetione, si che per qualche mancamento di non molta relevantia
possino con notabil dan.o delli Prencipi Patroni cascar nelle ma-
ni delli loro inimici, percio ho giudicalo mio debito riverentemente
ramemorar alla Ser.ta V.ra, che ritrovandosi la maggior parte
delle sue fortezze di Levante, et quelle del Regno di Candia par-
ticularmente, in tale stato, quale pero con non molta spesa, si po-
trebono perfetionare, sij contenta haver sopra cio quella conside-
ratione che ricerca l'importantia del negotio, non aspetando il
bisogno, che o non s'ha tempo, ne modo di poter farlo, o facen-
dosi con fretta, si fa malamente, et con duplicata spesa, l'altra
sopra la qual intendo dillatarmi alquanto, come propria del ca-
rico mio e, ch'io stimo si come credo che faci ogni'altro, che l'*

ἀφοῦ μάλιστα τὰ ἀκοῦν κάθε μέρα ἀπό ἐκθέσεις τῶν διαφόρων ἐξοχο-
τάτων Γενικῶν Προβλεπτῶν καὶ ἄλλων ἐκλαμπροτάτων ἀντιπροσώπων,
θὰ Σας ἀναφέρω εὐλαβικὰ δύο μόνο ζητήματα.

Στὸ ἓνα ἀπ' αὐτὰ δὲν θὰ ἐπεκταθῶ πολύ, γιατί δὲν ἀφορᾶ τὴν
ὑπηρεσία μου, μὰ ἀπλῶς θὰ τὸ θίξω. Καὶ τὸ ζήτημα αὐτὸ εἶναι τοῦ-
το: Νομίζω πὼς εἶναι κοινὴ καὶ σωσιότατη ἡ γνώμη ὅτι εἶναι πολὺ
καλύτερα νὰ μὴν κατασκευάζονται φρούρια, μιὰ πὸν ἅμα ἀρχίσουν δὲν
τελειώνουν· καὶ ἔτσι, ἀπὸ κάποια ἔλλειψη ὄχι καὶ πολὺ σπουδαία,
μπορεῖ νὰ πέσουν, πρὸς μεγάλη ζημιὰ τοῦ Κράτους πὸ ὁποῖο ἀνήκουν,
στὰ χέρια τῶν ἐχθρῶν του. Γι' αὐτὸ θεώρησα καθήκον μου νὰ
ἀναφέρω στὴ Γαληνότητά σας εὐλαβικὰ ὅτι, ἀφοῦ τὰ περισσότερα φρού-
ριά Σας στὴν Ἀνατολή, καὶ ἰδιαίτερα στὸ Βασίλειο τῆς Κρήτης, βρί-
σκονται σὲ τέτια κατάσταση, πὸν θὰ μπορούσαν ὁμως νὰ τελειώσουν
μὲ λίγα ἔξοδα, ἃς εὐαρεστηθεῖ ἡ Γαληνότητά Σας νὰ δώσει πάνω σ'
αὐτὸ τὸ ζήτημα τὴ σημασία πὸν ἀπαιτεῖ ἡ σπουδαιότητά του, μὴ πε-
ριμένοντας νὰ παρουσιασεῖ ἡ ἀνάγκη. Γιατὶ τότε ἢ δὲν θὰ ὑπάρχει ὁ
καιρὸς καὶ ἡ εὐκολία γιὰ τὴν ἀποπεράτωσή τους, ἢ, ἂν ἐπιχειρηθεῖ νὰ
γίνουν μὲ βιάση, θὰ γίνουν κακὰ καὶ μὲ διπλὰ ἔξοδα.

Τὸ ἄλλο ζήτημα, πάνω στὸ ὁποῖο σκοπεύω νὰ ἐπεκταθῶ λίγο, ἐπει-
δὴ ἀνήκει κυρίως στὴ δικαιοδοσία μου, εἶναι τοῦτο: Ἐγὼ νομίζω,
ὅπως θὰ νόμιζε πιστεύω καὶ κάθε ἄλλος, πὼς τὸ νὰ ἔχει κανεὶς φρού-

haver fortezze e stati, et marine in paesi lontanissimi migliaia di miglia, situati nelle fauci dell' inimici, senza certo modo di poter dar da viver, alli loro Populi, et militie, sij un non haverle, per non dir peggio, in tal stato Ser.mo Prencipe si ritrovano le sue Isole di Levante, et le sue fortezze, et in particolar l'Isola di Candia, più d'ogn'altra lontana, cosi dal aiuto di lei, come da qual si voglia altro luogo che la possi suffragare, la qual con ragione le deve esser carissima poi che da essa la riceve tanta riputatione, et agiuto, in occasion d'armare, che la rende al mondo Prencipe stimatissimo; fece l'Ecc.mo s.r Proc.r all' hora Prov.r Gn.al in quel Regno Foscari ni di f.e m.⁴; una infinita di opere Eroidiche, ma fra le principalissime, e necessarie, fece far un strettissimo Editto, che alcuno non potesse sotto pene gravis-

ρια, και κράτη, και παρλιές σὲ χῶρες πολὺ μακρονές· χιλιάδες μίλια, πὸν βρίσκονται μπροστὰ στὸ ἀνοικτὸ στόμα τῶν ἐχθρῶν, χωρὶς νὰ μπορεῖ νὰ τροφοδοτεῖ μὲ κάποιον τρόπο τὸ λαό τους και τὸ στρατό, εἶναι σὰν νὰ μὴν τὰ ἔχει, γιὰ νὰ μὴν πῶ κάτι χειρότερο.

Σὲ τέτια κατάσταση, Γαληρότατε Πρίγκιπα, βρίσκονται τὰ νησιὰ Σας στὴν Ἀνατολή και τὰ φρούριά τους και ἰδιαίτερα τὸ νησιὸ τῆς Κρήτης, τὸ πὺ μακρονὸ ἀπὸ κάθε ἄλλο, τόσο ἀπὸ τὴ δική Σας βοήθεια ὅσο και ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλο τόπο, πὸν θὰ μπορούσε νὰ τὸ βοηθήσει. Τὸ νησιὸ αὐτὸ ἔπρεπε, δικαιολογημένα, νὰ Σᾶς εἶναι πολὺ ἀγαπητό, ἀφοῦ Σᾶς δίδει τόση φήμη και ἐνίσχυση σὲ περίπτωση ἐξοπλισμοῦ, πὸν Σᾶς κάνει κράτιος σεβαστὸ στὸν κόσμον.

Ἡ ἐξοχότατος κύριος Ἐπίτροπος, τότε Γενικὸς Προβλεπτής τοῦ Βασιλείου ἐκείνον, μακαρίτης Φοσκαρίνι⁴, ἔκαμε ἄπειρα ἡρωικὰ ἔργα. Μὰ ἀνάμεσα στὰ σπουδαιότερα και τὰ πὺ ἀναγκαῖα ἐξέδωκε ἓνα αὐστηρότατο Διάταγμα, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο κανένας δὲν μπορούσε, χωρὶς νὰ ὑποστῇ σοβαρότατες ποινές, νὰ φυτέψει ἀμπέλια, σὲ χωράφια

⁴ Ὁ Γεν. Προβλεπτής Ἰάκωβος Φοσκαρίνι, πὸν ἐπισκέφτηκε τὴν Κρήτη τὸ 1754, εἶναι ὁ σπουδαιότερος ἀπὸ τοὺς Γενικοὺς Προβλεπτές. Δὲν ἔμεινε ζήτημα τοῦ Βασιλείου πὸν νὰ μὴν τὸν ἀπασχόλησε, κανονίζοντας το σύμφωνα μὲ τὰ πραγματικὰ συμφέροντα τῆς Δημοκρατίας ἀλλὰ και τοῦ ἴδιου τοῦ λαοῦ. Ὁ Φοσκαρίνι στάθηκε μεγάλος μεταρρυθμιστής, ἀνοδιοργανωτὴς και ἀναμορφωτὴς τοῦ Βασιλείου και στὶς μεταρρυθμίσεις του στά φεουδαλικά, δικαστικά, ἐκκλησιαστικά, οἰκονομικά, ναυτικά, ἐμπορικά, κοινωνικά κλπ. ζητήματα ἀνατρέχουν μὲ εὐλάβεια ὅλοι οἱ ἕστερα ἀπ' αὐτὸν Γενικοὶ Προβλεπτές. Ἡ δημοσίευση τῆς ἔκθεσός του πρὸς τὴ Γερουσία τῆς Βενετίας, ἀπὸ τὴν ὁποία πολλοὶ ἔχουν ἀντλήσει, θὰ ἀποτελέσει ἓνα σοβαρὸ σταθμὸ στὴν ἔρευνα τῆς ἱστορίας τῆς Κρήτης.

sime piantar vigne in terreni atti a coltura, anzi ne fece sradicar buona quantita, obligando li possessori alla coltivationi di essi, quasi prevedendo la necessita nella quil doveva cascar quel Regno, al presente assediato da tanta sorte di Corsari, quando da se stesso non havesse havuto modo di cavar grani per il bisogno da un anno all'altro; con questa santissima provisione le cose di quel Regno nel proposito de grani s'erano assicurate, et con qualche aiuto forastiero, che cosi come al presente e affatto privo, all'hora non mancava, s'e mantenuto per molti anni in grandissima abundantia³⁾, le cose poi della coltivatione secondo il solito, con il tempo si sono andate allargando in maniera tale, ch'alcuni an.i dappoi la Ser.ta V.ra inteso diverse transgressioni, ordino che in conformita dell'ordine Foscarenò fossero di novo sradicate tutte le vide novamente piantate, in luoghi coltivabili, s'e per ultima ruina di questo negotio introdotta la pratica di quelli maledeti Bertoni⁴⁾, che infe-

κατάλληλα γιὰ σιτοκαλλιέργεια. Καὶ ὄχι μόνο αὐτό· διάταξε ἀκόμη νὰ ξερορίζωθουν πολλά, ὑποχρεώνοντας τοὺς ἰδιοκτῆτες νὰ καλλιεργοῦν τὰ χωράφια αὐτά, σὰν νὰ πρόβλεπε σχεδὸν τὴν ἀνάγκη ποὺ θὰ ἐρχόταν τὸ Βασίλειο ἐκεῖνο, ποὺ βρίσκεται σήμερα περικυκλωμένο ἀπὸ τόσων λογιῶν κουρσάρους, σὰν δὲν θὰ μποροῦσε νὰ βγάξει μονάχο του τὰ σιτηρὰ ποὺ χρειάζεται γιὰ τὶς ἀνάγκες του ἀπὸ χρόνο σὲ χρόνο. Μὲ τὴν ἀγιότατη αὐτὴ προνοητικότητα ἢ σιτάσκεια τοῦ Βασιλείου ἐκείνου εἶχεν ἐξασφαλιστεῖ, καί, μὲ κάποια ἐξωτερικὴ ἐνίσχυση ποῦ, ἐνῶ σήμερα δὲν ὑπάρχει καθόλου, τότε δὲν ἔλειπε, γιὰ πολλὰ χρόνια ὑπῆρχε πολὺ μεγάλη ἀφθονία³⁾. Σιγὰ-σιγὰ ὅμως, κατὰ τὰ συνηθισμένα, ἡ σιτοκαλλιέργεια ἐλαττώνονταν κατὰ τέτιο τρόπο ποῦ, ὕστερα ἀπὸ μερικὰ χρόνια ἡ Γαληρότητα Σας ἀντιλήφθηκε διάφορες παραβάσεις καὶ διάταξε νὰ ξερορίζωθουν πάλι ὅλα τ' ἀμπέλια, ποὺ φυντεύτηκαν τελευταῖα σὲ καλλιεργήσιμα χωράφια, σύμφωνα μὲ τὸ διάταγμα τοῦ Φοσκαρίνι.

Σὰν τελειωτικὸ χτύπημα πάνω σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα ἤρθε ἡ ἐπικοινωνία μὲ τὰ καταραμένα ἐκεῖνα μερετόνια⁴⁾ ποὺ λυμαινόνται ὅσο θέ-

³⁾ Ἡ Κρήτη τοὺς πρώτους αἰῶνες τῆς βενετοκρατίας ὄχι μόνο ἦταν αὐτάρκης στὰ σιτηρὰ, μὰ ἔκανε καὶ ἐξαγωγή στὴ Βενετία. Οἱ τιμαριοῦχοι Χαθίων ὑπόσχονται τὸ 1302 νὰ παραδώσουν στὴ Βενετία 30.00 Ἄρουρα σιτὰρι στὴν ἴδια τιμὴ ποῦ τὸ ἔδωσαν καὶ οἱ τιμαριοῦχοι τοῦ Χάντακα. Βλ. Σπ. Θεοτόκη, Θεσπισματα τῆς Βενετικῆς Γερουσίας 1281-1358, στὰ Μνημεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τ. Β I, Ἀθήναι 1936, σ. 14.

⁴⁾ Μπερτόνε ἢ Μπερετόνε ἦταν εἶδος πλοίου 500-1000 τόννων μὲ

stando fin che a loro paiuno quei mari, robbando et depredando ogn'uno, non permettendo che comparino a quelle Isole come era solito, pur un Caramusal⁷ de formenti, al tempo delle vendemie facendosi mercanti, et luomeni da bene, si ritirano in Candia⁸, et con il danaro tratto dalli furti, cargano di moscati non vardando a pagarli qualche cosa di piu, riducendosi poi con molto utile dell'una sorte et dell'altra, alle lor case, svernando quelli doi o tre mesi piu oridi del verno, et poi ritornano all'istesso; il che causa maggior danni alla Ser.ta V.ra oltra li sopra delli perche p.a incariscono i muscati per Venetia, causano che valendo i moscati in Candia, et garzambolose per tante parti, ogn'uno va abandonando a piu poter la collivatione, et

λουρ τις θάλασσες εκείνες, κλέβοντας και ληστεύοντας τὸν καθένα, μὴ ἐπιτρέποντας νὰ παρουσιαστῆ σ' ἐκεῖνα τὰ νησιά, ὅπως συνέβαινε ἀνηθήτως, οὔτε ἓνα καραμουσάλι⁷ μὲ σιτοφορτίο. Στὸν καιρὸ τοῦ τουρνητοῦ κάνουν τοὺς ἐμπόρους και τοὺς καλοὺς ἀνθρώπους και καταφεύγουν στὴν Κρήτη⁸ και μὲ τὰ χορήματα πὸν βγάζουν ἀπὸ τις πειρατεῖες φορτώνουν μωσχάτα (κρυσιά), χωρὶς νὰ τοὺς μέλει ἂν τὰ πληροῦνουν κάτω περισσότερο. Ἐπειτα γυρίζουν στὰ σπίτια τους μὲ μεγάλα κέρδη ἀπὸ τὴ μιὰ και ἀπὸ τὴν ἄλλη ἐπιχείρηση και ξεχειμωνιάζουν τοὺς δυὸ-τρεῖς πῶ τρομεροὺς μῆνες τοῦ χειμῶνα. Ὑστερα ξαναγυρίζουν στὰ ἴδια μέρη, πρῶγμα πὸν προξενεῖ μεγαλύτερες ἀκόμη ἀπὸ τις παραπάνω ζημιές στὴ Γαληνότητά Σας. Γιατὶ πρῶτα ἀκριβαίνουν τὰ μωσχάτα πὸν προσορίζονται γιὰ τὴ Βενετία. Και ἐπειδὴ ἔτσι ἀκριβαίνουν τὰ μωσχάτα στὴν Κρήτη, ἀφοῦ φορτώνονται γιὰ τόσα και τόσα μέρη, ὁ καθένας ἀρίνει σιγά-σιγά ὅσο μπορεῖ τὴ σιτοκαλλιέργεια και ἐπιδί-

τετράγωνα πανιά, πὸν τὸ χρησιμοποιοῦσαν οἱ Βρεταννοί, ἀπὸ τοὺς ὁποίους πῆρε και τὸ ὄνομα.

⁷⁾ Τὸ κ α ρ α μ ο υ σ ἄ λ ι α (caramussale, λέξη ἰσπανική) ἦταν εἶδος τουρκοῦ ἐμπορικοῦ πλοίου 400 περίπου τόννων, χρησιμοποιούμενο γιὰ τὴ μεταφορὰ σιτηρῶν ἀπὸ τὴν Ἀνατολή. Στὰ Βραχέα Χρονικά τοῦ Σπ. Λάμπρου (βλ. Μνημεῖα τῆς Ἑλλην. Ἱστορίας τ. Α Γ, σ. 15) ἀναφέρονται κ α ρ α μ ο υ σ α λ ἰ δ ε ς.

⁸⁾ Ἡ Κρήτη, κυρίως ὁ Χάντακας, ἦταν τότε κέντρο ἐμπορικοῦ πρώτης γραμμῆς σ' ὅλη τὴν Ἀνατολικὴ Μεσόγειο. Ἐδῶ μεταφέρονταν γιὰ διαμετακόμιση τὰ ἐμπορεύματα ἀπὸ τὴν Ἀνατολή και τὰ κρυσιά ἀπὸ τὸ Μορηά, τὸ περίφημο μ α λ β ἄ ζ ι α και ἄλλα, πὸν τὰ ἔβραζαν σὲ μεγάλα καζάνια, τὰ τυποιοῦσαν και ἔπειτα τὰ ἐξῆγαν στὴ Βενετία. Γι' αὐτὸ δὲν εἶχαν ἄδικο οἱ Βενετοὶ νὰ ἀποκαλοῦν τὴν Κρήτη «ὀ φ θ α λ μ ὸ ν και ἰ δ ε ξ ἰ ἄ ν χ ε ἰ ρ α τ ἦ ς Β ε ν ε τ ἰ κ ἦ ς Π ο λ ἰ τ ε ἰ ἄ ς».

si dano a piantar vigne muscate⁹, oltra di cio pongono grandis.a carestia nelli vini logadi¹⁰ in Candia, perche non solo cacciano li vini bianchi in essi moscati, et con tal modo li falsificano, ma anco cacciano nelli moscati per Inghiltera qualche parte delli logadi rossi, dillelandosi coloro che sijno carichi di color, et con queste maniere da essi Bertoni vien assediato per ogni via il mondo, cosi volesse Iddio che non fossero mai statti veduti a comparir nelli suoi mari; quando io arivai al mio carico credo per le cause sopraditte ritrovai che il vino valeva L. 4 1/2 fin 5 il mistachio¹¹, che e qualche cosa manco di un se-

δεται στὸ φύτεμα μωσχάτων ἀμπελιῶν⁹. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ προκαλοῦν πολὺ μεγάλη ἔλλειψη στὰ λογάδα¹⁰ κρασιὰ στὴν Κρήτη. Γιατὶ ὄχι μόνον ρίχνουν τὰ ἄσπρα κρασιὰ στὰ μωσχάτα καὶ τὰ νοθεύουν μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, μὰ ἀκόμη ρίχνουν στὰ μωσχάτα πὸν προσορίζονται γιὰ τὴν Ἀγγλία κάποια ποσότητα ἀπὸ τὰ κόκκινα λογάδα, ἐπειδὴ σ' ἐκείνους (τοὺς Ἑγγλέζους) ἀρέσουν νὰ εἶναι χρωματισμένα. Κ' ἔτσι, μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, πολιορκεῖται ἀπὸ παντοῦ ὁ κόσμος ἀπὸ αὐτὰ τὰ μπεριόνια, πὸν ὁ Θεὸς νὰ ἴδῃ νὰ μὴν παρουσιάζονταν ποτὲ στὶς θάλασσες τῆς Γαληνότητις Σας.

Ἢταν ἔφτασα στὴ θέση μου, βρῆκα τὸ κρασιὸ νὰ τιμᾶται, γιὰ τίς παραπάνω, ὅπως πιστεύω, ἀφορμές, 4 1/2 μέχοι 5 λίρες τὸ μίστατο¹¹,

⁹) Ἐντύπωση προξενεῖ ἡ ἐκτεταμένη καλλιέργεια στὴν Κρήτη τὴν ἐποχὴ ἐκείνῃ τοῦ μ ο σ χ ά τ ο υ, πὸν σήμερα εἶναι ζήτημα ἂν τὸ παράγει κανεὶς ἐξαιρετικὰ ἐκλεκτικὸς οἰνοπαραγωγὸς γιὰ ἀτομικὴ τοῦ χρῆση καὶ εἶναι ἐντελῶς ἀγνωστὸ στὸ σημερινὸ οἰνεμπόριο. Τότε τέτιες ἦταν οἱ παραγόμενες ποσότητες πὸν λέγοντας στὴ Βενετία vino greco, ἐννοοῦσαν vino moscato (βλ. Pomp. M o l m e n t i, La Storia di Venezia nella vita privata, II, Bergamo 1911, σ. 149). Τὸ μωσχάτο παράγονταν ἀπὸ κλήμα καταγόμενον ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Κρήτη. Ἢταν originario di Candia (βλ. M o l m e n t i ὀ.π.).

¹⁰) Λ ο γ ά δ α λέγονταν, ὅπως καὶ σήμερα, τὰ κρασιὰ πὸν παράγονταν ἀπὸ διάφορα σταφύλια, γιὰ διάκριση ἀπὸ τὰ παραγόμενα ἀπὸ μ ο ν ό λ ο γ α σταφύλια, ὅπως ἦταν τὸ μωσχάτο, τὸ λατίκο κλπ.

¹¹) Mistachio καὶ παλαιότερα mistato (βλ. Θεοτόκη, ὀ.π. Β II σ. 159 § 5, § 19), ἔλεγον οἱ Βενετοὶ τὸ καὶ σήμερον σὲ χρῆση πραγματικὸ καὶ ἰδεατὸ μέτρο γιὰ τὴν μέτρηση τῶν ὑγρῶν καὶ εἰδικὰ τοῦ κρασιοῦ. Τὸ μίστατο, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Σαγκρέντο, χωροῦσε τότε κάτι λιγότερον ἀπὸ τὸ βενετικὸ κ ά δ ο (secchio), τοῦ ὁποίου ἡ χωρητικότητα ἦταν 10⁷⁹⁰/1000 λίρες. Ἢρα τὸ μίστατο χωροῦσε περὶ τίς 8 ὀκάδες, ἂν πιστέψομε στοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ Σαγκρέντο. Σήμερον σὰν μέτρο κρασιοῦ ὑπολογίζεται 9 ὀκ. στὶς Ἀρχάνες, 10 στὴν Πεδιάδα καὶ 12 στὰ Χανιά, ὅπως μὲ πληροφορεῖ ὁ οἰνολόγος κ. Μανόλης Λυδάκης. Σὰν μέτρο λαδιοῦ χρησιμοποιεῖται σήμερον στὴ Σητεία, κατὰ

chio Venitian, et volendo ponervi qualche ordine, mi fu mostrato che per decreto della Ser.ta Vra non potevo limitar i vini del' intrate, et poi che dalli mercanti erano statti comprati a pretij cari, fu bisogno per all'hora haver patientia, ma feci avvertir li mercanti che vardassero come de cetero compravano perche non intendevo che si vendesse il vino espeditto il gia comprato piu di L. 2 il mistachio, et feci far strettiss.i proclamii, accio li logadi non fossero posti nelli moscati, di maniera che non ostante che la non piacesse a certi, le cose a servitio di quei poveri populi et militie sono passate con la gratia del S.r Iddio, secondo la mia buona intentione, non manco anzi maggior travaglio ho havuto nella cosa delle biave, perche essendo statta publicata al tempo del raccolto una stretezza grandissima, et havendo espedito come

πὸν εἶναι κάτι λιγότερο ἀπὸ τὸ βενετσιάνικο κάδο· καὶ ὅταν θέλησα νὰ βάλω κάποια τάξη σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα, μοῦ ὑπόδειξαν ὅτι, σύμφωνα μὲ τὸ διάταγμα τῆς Γαληνότητάς Σας, δὲν μποροῦσα νὰ περιορίσω τὴν ἐξαγωγή τῶν κρασιῶν· καὶ ἐπειδὴ ἦταν ἀγορασμένα ἀπὸ τοὺς ἐμπόρους σὲ ὑψηλές τιμές, ἀναγκάστηκα νὰ κάμω, γιὰ τὴν ὥρα, ὑπομονή. Διὰ ταῦτα ὁμως νὰ κάμουν γνωστὸ τοὺς ἐμπόρους πὼς πρέπει νὰ προσέχουν στὸ μέλλον ὅταν ἀγοράζουν, γιὰτὶ δὲν ἤθελα νὰ πουληθεῖ τὸ ἐξαγόμενο κρασί, πὸν τὸ ἔχαν ἀγοράσει περισσότερο ἀπὸ 2 λίρες τὸ μίστατο, καὶ ἐξέδωσα ἀδυστηρότατες διαταγές, ἀπαγορεύοντας νὰ ἀνακατεῦνται τὰ λογάδα μὲ τὰ μοσχάτα. Ἔτσι, παρ' ὅλο πὸν δὲν ἄρρεσε αὐτὸ σὲ μερικοὺς, τὰ πράγματα, γιὰ τὴν ἐξυπηρέτηση τῶν φτωχῶν ἐκείνων ἀνθρώπων καὶ τῶν στρατιωτῶν, πῆγαν, μὲ τὴ δύναμη τοῦ Θεοῦ, σύμφωνα μὲ τὴν καλὴ μου προαίρεση.

Ἄσχετο μὲ τὴν ἀντίθετα μεγαλύτερη στενοχωρία δοκίμασα στὸ ζήτημα τῶν σιτηρῶν. Ἐπειδὴ τὸν καιρὸ τῆς συγκομιδῆς παρουσιάστηκε μιὰ πολὺ μεγάλη σιτοδεία καὶ ἐπειδὴ ἔστειλα, ὅπως ἔγραφα στὴ Γα-

τίς πληροφορίες τοῦ κ. Κωστῆ Φραγκούλη καὶ ὑπολογίζεται 6 ὀκάδες. Σὺν τέτιο χρησιμοποιοῦνταν καὶ παλαιότερα.

*Nà βαφτιστῶ σὴ χάρη σου κι' ἐγὼ καὶ τὰ παιδιὰ μου
νὰ φέρῃ ὀκάδες τὸ κερί καὶ μίστατα τὸ λάδι.*

(βλ. Ἄντ. Γιανναράκη, Κρητικὰ Ἄσματα, Λειψία 1876, σ. 115). Ὁ Ξανθοσίδης (Χριστ. Κρήτη Α', σ. 57) ἀναφέρει ὅτι «ἡ χωρητικότης αὐτοῦ διὰ μὲν τὸ ἔλαιον εἶναι περίπου 10 ὀκάδες διὰ δὲ τὸν οἶνον 9-12 κατὰ τόπους». Ὁ δὲ Γιανναράκης (ὁ.π., σ. 189) λέγει ὅτι γιὰ τὸ λάδι εἶναι 8 ὀκάδες καὶ γιὰ τὸ κρασί 12 καὶ 14.

scrissi alla Ser.ta Vra, senza pero alcun minimo suo danno, ma con larghe promesse, diversi per quelle scalosie¹² Turchesche, ne vedendo alcun frutto, ne meno havendo potutto da quei Clar.mi Nobeli, et feudati, ottener alcun aiuto de formenti, con tutto che unitamente l'Ecc.mo s.r Proc.r all'hora Prov.r Gn.al Priuli, l' Ill.mo s.r Benetto Taiapiera Cap.o, se ben erano all'hora per repatriare, et me insieme, anco con li Clar.mi S.rì Conseglieri, piu d'una volta gliene facessimo grandissima istanza, con parole di molto amore, et affetto, lasciandosi fino intender che quanto al pretio¹³, si volevimo rimetter alle loro conscientie, et essendo soliti di dar in notte¹⁴ di quarto¹⁵ al piu dieci milla mi-

ληρότητά Σας, χωρίς και τήν ἐλάχιστη ἐπιβάουσή της μὰ μὲ μεγάλες ὑποσχέσεις, διάφορους σιὰ τούρκικα ἐκεῖνα λιμάνια¹² (γιὰ τὴν ἀγορὰ σιτηρῶν), χωρίς νὰ δῶ ὅμως κανένα ἀποτέλεσμα, μιὰ πὸν δὲν μπόρεσα νὰ ἔχω καμμιά βοήθεια ὡς σιτηρὰ ἀπὸ τοὺς ἐκλαμπρότατους ἐκείνους ἐθνεγεῖς καὶ φεουδάρχες, παρ' ὅλο πὸν ἐγὼ μαζί μὲ τὸν ἐκλαμπρότατο κ. Ἐπίτροπο, Γενικὸ τότε Προβλεπτὴ Προῖουλι, τὸν ἐκλαμπρότατο καπετάνιο κ. Μπενέτο Ταγιαπιέρα, ἂν καὶ ἦταν τότε ἔτοιμοι νὰ γυρίσουν στὴν Πατρίδα, ὡς καὶ μὲ τοὺς ἐκλαμπρότατους κ.κ. Συμβούλους, τοὺς παρακαλέσαμε θεομὰ πολλὰς φορὲς, μὲ λόγια γεμάτα ἀγάπη καὶ στοργή, ἀφίνοντάς τους νὰ καταλάβουν ὅτι, ὡς πρὸς τὴν τιμὴ τῶν σιτηρῶν¹³ εἴμαστε πρόθυμοι νὰ ἐμπιστευτοῦμε στὴ συνείδησή τους· καὶ ἐπειδὴ δῆλωναν¹⁴ γιὰ τὸ «κάρτο»¹⁵ τὸ πολὺ-πολὺ 10.000 μουζούρια περίπου,

¹² Ἡ λέξη scalosia (πληθ. scalosie) ὑποθέτω πὺς ἀποδίδει τὴν ἑλληνικὴ λ. «σκαλωσιά», «σκάλα»=(λιμάνι). Καὶ ὁ Κ. Μέρτζιος συμφωνεῖ μ' αὐτό.

¹³ Ἡ τιμὴ τοῦ σίτου ἦταν αὐστηρὰ καθορισμένη ἀπὸ τὴν Ἑξουσία. Γι' αὐτὸ ὁ Σαγκρέντο, θέλοντας νὰ προσελκύσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν σιτοπαραγωγῶν φεουδιστῶν τοὺς ὑπόσχεται νὰ μὴ τοὺς πληρώσει μὲ τὴ διατίμηση παρὰ στὴν τιμὴ πὸν θὰ ζητοῦσαν, σύμφωνα μὲ τὴ συνείδησή τους!

¹⁴ Ὡς φαίνεται, οἱ φεουδάρχες ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ δηλώνουν κάθε χρόνο τὴν ποσότητα τοῦ σταριοῦ πὸν παρήγαν. Αὐτοὶ ὅμως ἔκαναν ψευτικὲς δηλώσεις, δηλώνοντας μικρότερα ἀπὸ τὰ πραγματικὰ ποσὰ, ἀφοῦ τὸ μεγαλύτερο ποσὸ πὸν δῆλωναν ἔφθανε τὰ 10.000 μουζούρια, ἐνῶ πολλοὶ ἔβγαζαν πολὺ περισσότερα. (Οἱ ἐπίτροποι τοῦ ἀηλίκου Μάρκου Βαρότση, τιμαριούχου ἐν Τούρμυ Ρεθύμνου ζητοῦν νὰ τῷ ἐπιτραπῇ ἢ μεταφορὰ εἰς Χάνδακα ὅπου διαμένει 11.000 μουζουρίων σίτου, διότι ἐν περιπτώσει ἐπαναστάσεως τῶν Ἑλλήνων θὰ τὸν ἀπολέσῃ. ἔτος 1359. Βλ. Θ ε ο τ ό κ η ὀ.π. Β ΙΙ, σ. 71).

¹⁵ Δὲν γνωρίζω ἀκριβῶς τί ἀντιπροσωπεύει τὸ q u a r t o. Ἐπὶ τὰ συμφοραζόμενα ὑποθέτω πὺς πρόκειται γιὰ παρακράτημα ἀπὸ τὴν παραγωγή, γιὰ τίς ἀνάγκες τῆς πολιτείας (διατροφὴ στρατοῦ, πληρωμάτων γαλερῶν κλπ.).

sure in circa, che e una mica al bisogno, andandosene fin settecento et otto cento misure al giorno, mi risolsi così per proceder con ogni maggior desterita, et non haver occasione come si ha per il passato osservato, di far romper le porte delli Granari, a quelli che sempre sonno la maggior parte, che non ostante li proclamati, non vogliono far esser le chiave di essi graneri pronte, come anco per haver la vera quantita delle biave, di far far una diligentissima discriptione, con sacramento delli Contadini, non solo di quel che pagano, ma di quello che havevano a bon conto pagato quell'anno, copia della quale insieme con altre scritture in questo proposito si ritrovano appresso di me, accio occorendo la Ser.ta V.ra possi servirsene, et ritrovai che il quarto de pagato da essi Contadini importava misure cinquanta mille in circa, il qual ha comportato la neces.ta nella qual mi ritrovavo conforme alli ordini della Ser.ta V.ra, datti ultimamente sotto li 21 Decembrio 1602 che l'habbi voluto da tutti indifferentemente et al pretio che e corso fin tutto Obre di pp.i 7 la misura¹⁶, si come per

πού είναι ελάχιστα σχετικά με τις ανάγκες, που φτάνουν μέχρι 700 και 800 μουζούρια την ημέρα, αποφάσισα, ύστερ' απ' αυτά, για να προχωρήσω με την πιο μεγάλη επιδεξιότητα και για να μη μου δοθεί αφορμή να δώσω έντολη να σπάσουν τις πόρτες των σιταποθηκών, όπως συνέβαινε στο παρελθόν, εκείνον που πάντα είναι οι περισσότεροι και πού, παρά τις διαταγές, δεν θέλουν να θέσουν στη διάθεσή μας τα κλειδιά των σιταποθηκών αυτών, και για να μάθω άκομη την άκριβη ποσότητα των σιτηρών, να διατάξω να γίνει μια λεπτομερέστατη καταγραφή με έντοκες δηλώσεις των χωρικών, όχι μόνο εκείνου που πληρώνουν μα και εκείνου που στο μεταξύ είχαν πληρώσει εκείνο το χρόνο—αντίγραφό της βρίσκεται στα χέρια μου μαζί με άλλα σχετικά με το ζήτημα έγγραφα, για να μπορέσει η Γαληνότητά Σας να τα χρησιμοποιήσει αν παρουσιαστεί ανάγκη—και βρήκα ότι το «κάροτο» που πλήρωσαν οι χωρικοί αυτοί έδωσε 50.000 μουζούρια περίπου. Αυτό μ' έφερε στην ανάγκη που βρέθηκα να ζητήσω, σύμφωνα με τις διαταγές της Γαληνότητάς Σας, που δόθηκαν τελευταία στις 21 Δεκεμβρίου 1602, από όλους, χωρίς διάκριση, και προς 7 υπέρπυρα το μουζούρι¹⁶ τρέχουσα

¹⁶⁾ Η τιμή 7 υπέρπυρα το μουζούρι, συγκρινόμενη με παλαιότερες, είναι υπερβολική και δείχνει πραγματικά τη δυσκολότερη επιοιτιστική κατάσταση που βρέθηκε ο Σαγκρέντο. Η τιμή του σταριού στην Κρήτη το 14. αιώνα ήταν 25 υπέρπυρα τα 1000 μουζούρια (Βλ. Θεοτόκης δ.π. Β ΙΙ, σ. 65 κλπ).

fede del'off.o della giustizia, anch'essa esistente appresso di me appar, non essendo mai statto pagato piu di cinque fin sei a tal che con un pocco d'aiuto di quello delle buse¹⁷ havuto dall'Ill.mo s.r Cap.o Cornaro, et con un ottima inteligenza che e sempre passata tra quel gentilissimo, et Compitissimo Sig.re, in tutte le parti, et me, l'habbiamo si può dir miracolosamente passata, senza che s'habbi visto non solo necessita, ma ne anco carestia, et con avantaggio della Ser.ta V.ra di piu di ducati 3000, havendo fatto dispensar il formento a fornari, et far il pane a raggion di pp.i 8 1/2 la misura fino al tempo che mi son partilo, si per avantaggiar la Ser.ta V.ra in quel delle buse dalli pp.i 6 alli 8 et 1/2 ; et in quel del quarto dalli 7 fin li 8 et 1/2 , come

τιμὴ μέχρι τὸ τέλος τοῦ Νοεμβρίου, ὅπως φαίνεται καὶ ἀπὸ πιστοποιήσεως τῆς ὑπερησείας Δικαιοσύνης, ποὺ βρίσκεται ἐπίσης στὰ χέρια μου, ἐνῶ ποτὲ δὲν πληρώθηκε περισσότερο ἀπὸ 5 μέχρι 6 ὑπέρπυρα. Ἔτσι, μὲ κάποια ἐνίσχυση ἀπὸ τὸ σιτάρι ποὺ βρίσκονταν στὶς γοῦβες¹⁷, ποὺ πυροχώρησε ὁ ἐκλαμπρότατος, εὐγενέστατος καὶ φιλοφρονέστατος καπετάνιος κ. Κορνάρο καὶ μὲ μιὰ τέλεια κατανόηση ἀνάμεσα στὸν εὐγενέστατο καὶ ἐντιμότατο αὐτὸ κύριο καὶ ἐμένα σὲ ὅλα τὰ ζητήματα, τὴν περσόαμε, μπορεῖ νὰ πεῖ κανένας, ὡς ἐκ θαύματος, χωρὶς νὰ παρουσιαστεῖ ὄχι μόνον ἀνάγκη μὰ οὔτε καὶ ἔλλειψη καὶ μὲ κέρδος γιὰ τὴ Γαληνότητά Σας περισσότερα ἀπὸ 3000 δονκάτα. Γιατὶ ἔκαμα τὴ διανομὴ τοῦ σιαριοῦ στοὺς φουρνάρηδες γιὰ νὰ τὸ ἀρτοποιήσουν πρὸς 8 1/2 ὑπέρπυρα τὸ μουζούρι ὡς τὴ στιγμή ποὺ ἔφυγα, τόσο γιὰ νὰ δώσω κέρδος στὴ Γαληνότητά Σας τὸ σιτάρι ποὺ ἦταν στὶς γοῦβες ἀπὸ 6 ὑπέρπυρα στὰ 8 1/2 καὶ τὸ σιτάρι τοῦ «κάριου» ἀπὸ 7 ὠς 8 1/2 ὑ-

Ἡ διαφορὰ ἀπὸ τὴν τιμὴ αὐτὴ εἶναι πολὺ σημαντικὴ, ὅσο καὶ ἂν ὑποθέσουμε πὼς εἶχε ἀλλάξει ἡ ἀγοραστικὴ ἀξία τοῦ ὑπέρπυρου.

¹⁷⁾ Ἡ λ. b u s a εἶναι βενετσιάνικη καὶ σημαίνει buca, λάκκο, πηγάδι. Busa da calcina = ἀσβεστόλακος. Ἐδῶ πρόκειται γιὰ λάκκους εἰδικὰ κατασκευασμένους μέσα στὴ γῆ γιὰ τὴ φύλαξη καὶ διατήρηση τῶν σιτηρῶν. Ἡ συνήθεια αὐτὴ νὰ φυλάσσουν κατὰ τέτοιο τρόπο τὰ σιτηρὰ ὑπῆρχε μέχρι τῶν ἡμερῶν μας στὸ Λασιθί. Σὲ παλιὰ χωριάτικα σπίτια ὑπῆρχαν λάκκοι μέσα στὸ ἔδαφος ἢ κτιστοὶ χώροι στὴν ἐπιφάνεια γιὰ τὴ φύλαξη τῶν σιτηρῶν, ὅπως ἀκριβῶς ἔκαναν καὶ οἱ μινωῖτες, ὅπως βλέπομε στὰ εἱρεπία τῆς Κνωσοῦ. Οἱ λάκκοι αὐτοὶ λέγονταν γοῦβες ἢ σοροί. Ἡ τελευταία αὐτὴ λέξη προέρχεται πιθανότατα ἀπὸ τὴν ταυτόσημη ἀρχαία λ. σιυρὸς ἀπὸ τὴν ὁποία προήλθε καὶ ἡ σημερινὴ διεθνὴς λ. silo.

anco per levar ogni agravio a particolari, et darle occasion di vender, a me non si convienc racordar alla prudentia della Ser.ta V.ra, le provisioni che si possono fare per tenir quel Regno abbondante di grani, le diro solamente, che con tutti li sopra detti disordini, del piantar vigna in luoghi coltivabili¹⁸, et l'esser stati assediati da Bertoni, si che non e comparso nessun aiuto forastiero, vi e statto tanto, non ostante anco la stretezza del anno, che con un pocco di aiuto delle buse ha bastato, ma con insopportabil travaglio et esquisita diligenza di quelli a chi ha toccato a governar, et con ottima inteligenza fra rapresentanti, che non occorre sempre cosi, che quando mancasse qualched'una di queste cose non credo che la se passasse molto bene, onde procedendo la Ser.ta V.ra all'inconvenienti sopra detti, facendo sopra il tutto gagliarda provisione in proposito della collivatione, che non le sa-

πέριπυρα, όσο και για να αποτρέψω κάθε επιβάρυνση τῶν ιδιωτῶν και να τὸς δώσω τὴν εὐκαιρία να πουλήσουν.

Δὲν ταιριάζει σὲ μένα να ὑπενθυμίσω στὴ Γαληνότητά Σας τὶς προμήθειες ποὺ μποροῦν να γίνουν για να ὑπάρχει ἐπάρκεια σιτηρῶν στὸ Βασίλειο ἐκεῖνο. Θὰ ἀναφέρω μόνο ὅτι παρ' ὅλες τὶς παραπάνω δυσκολίες μὲ τὸ φυτόμα τῶν ἀμπελιῶν σὲ καλλιεργήσιμα χωράφια¹⁸ και τὴν πολιορκία μας ἀπὸ τὰ μερετόνια, σὲ σημεῖο ποὺ δὲ φάνηκε καμμιά ἐξωτερικὴ βοήθεια, κατορθώθηκε ὥστε και παρὰ τὴν κακὴ ἐσοδεία τῆς χρονιάς να ὑπάρχει τόσο σιτάρι, ποὺ, μὲ μιὰ μικρὴ βοήθεια ἀπὸ τὸ σιτάρι ποὺ ἦταν στὶς γουῦβες να ὑπάρχει ἀρκετό, μὰ μὲ τοὺς ἀβάστακτους κόπους και τὴν ἐξαιρετικὴ προσπάθεια ἐκείνων στοὺς ὁποίους ἔλαχε να κυβερνοῦν και μὲ τὴν πλήρη κατανόηση τῶν ἀντιπροσώπων, πράγμα ποὺ δὲν συμβαίνει πάντοτε· ἂν ἔλειπε κάτι ἀπ' ὅλα αὐτά, δὲν πιστεύω να τὴν περνούσαμε και τόσο καλά.

Ἔτσι, ἂν φροντίσει ἡ Γαληνότητά σας να θεραπεύσει τὰ παραπάνω ἄτοπα και να θεοπίσει πορὸ παντὸς ἀσιστηρὰ μέτρα ὡς πρὸς τὴ σι-

¹⁸⁾ Ὁ Ἰωάννης Μοτσεινίγχο, Γενικὸς Προβλεπτής, ἀναφέρει στὴ δευτέρη ἐκδόσή του (1593): *Διαδόθηκε στὴν Κρήτη μιὰ εἴδηση, ποὺ τὴ νόμιζαν ἀληθινὴ, ὅτι ἡ Γερουσία πήρε ἀπόφαση να ξερριζωθοῦν ὅλα τ' ἀμπέλια σὲ ἀπόσταση 3 μίλια ἀπὸ τὶς πόλεις τῆς Κρήτης, για να στείρουν σιτηρὰ. Ἡ εἴδηση αὐτὴ ἀναστάτωσε τοὺς ἐνδιαφερόμενους, πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους μὲ παρεκάλεσαν να ἀνασταλεῖ ἡ διαταγὴ ὥσπου να τρυγήσουν και ἔπειτα θὰ τὰ ξερρίζωναν μονάχοι τους. Ἀνοτηχῶς ὁμως ἡ εἴδηση δὲν ἦταν ἀληθινὴ. Καὶ μακάρι να τὴν ἔκανε ὁ Θεὸς ἀληθινὴ για να μπορέσει τὸ Βασίλειο αὐτὸ να ἐξασφαλίσει τὰ σιτηρὰ του ἀπὸ τὴν ἴδια του τὴν παραγωγή. (βλ. V.A.S., Relazioni LXXIX, Relazione di Z. Mocenigo 1593).*

ra molto difficile, vi saranno biave d'avantagio, et in tal caso per assicurarsi compitamente et liberarsi lei, et li suoi rappresentanti da travaglio, et quei Nobeli et feudati da ogni agravio, risolvendosi di far contribuire al viver delle Citta, et fortezze al precio che parera alla sua molta prudenza¹⁹, si come si osserva nelle sue Citta et fortezze di Lombardia, sara a giuditio mio ottima resolutione, non volendo restar di dir alla Ser.ta V.ra, che per il molto zello che ho sempre havuto di giovar alla Citta di Candia bisognosiss.a per natura d'aque, essendosi scoperta certa vena d'aqua viva boniss.a non molto lontano dalla Citta, la qual si perdeva et andava di male, quella ho condotto alla loza²⁰ pu-

τοκαλλιέργεια, πὸν δὲν θὰ τῆς εἶναι καὶ πολὺ δύσκολο, ἡ Κρήτη θὰ ἔχει περισσότερα σιτηρά, ὁπότε θὰ εξασφαλισεῖ ἐντελῶς καὶ θὰ ἀπαλλαγεῖ ἡ Γαληνότητά Σας καὶ οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς ἀπὸ τὰ μαρτύρια καὶ οἱ εὐγενεῖς καὶ οἱ Φεουδάρχες ἀπὸ κάθε ἐπιβάρυνση, ἀποφασίζοντας νὰ συμβάλουν στὴ διατροφή τῶν πόλεων καὶ τῶν φρουριῶν, στὴν τιμὴ πὸν θὰ κρίνει ἡ μεγάλη φρόνησή Σας¹⁹, ὅπως γίνεται στὶς πόλεις καὶ τὰ φρούριά Σας στὴ Λομβαρδία. Αὐτὸ θὰ εἶναι, κατὰ τὴν κρίση μου, ἄριστη ἀπόφαση.

Ἀὲν θέλω νὰ παραλείψω νὰ ἀναφέρω στὴ Γαληνότητά Σας ὅτι, ἀπὸ τὸν πολὺ ζῆλο πὸν εἶχα πάντοτε γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσω τὴν πόλη τοῦ Χάντακα, πὸν ἀπὸ τὴ φύση τῆς ἔχει πολὺ μεγάλη ἔλλειψη ἀπὸ νερό, κάποια φλέβα ἐξαιρετικοῦ νεροῦ, πὸν ἀνακαλύφτηκε ὄχι πολὺ μακρὰ ἀπὸ τὴν πόλη καὶ πὸν χινότανε καὶ πήγαινε ἄδικα τὸ νερό τῆς, τὴ δι-οχέτευσα στὴ δημόσια λότηζα²⁰ στὴν πλατεῖα, καὶ ἔκαμα ἀπὸ πωρόλιθο

¹⁹) Τὸ ζήτημα τοῦ νεροῦ, γιὰ τὴν ὕδρευση τῶν φρουριῶν κυρίως, ἀπασχόλησε πολὺ τὴ Βενετία γιὰ πολλὰ χρόνια, μὰ περισσότερο σιὰ τελευταία πὸν φάνηκε ἡ τούρκικη ἀπειλή. Περισσότερο ὑπόφεραν ἀπὸ λειψυδρία τὰ Χανιά, λέγει στὴν ἔκθεσή του ὁ Ἰωάννης Μοτσηνίγγο τὸ 1589 (βλ. Στ. Σπανάκη, Μνημεῖα κλπ. τ. I, σ. 152). Ὑδρεύονταν ἀπὸ πηγὰδια, ἀπὸ παρακείμενους χειμάρρους καὶ ἀπὸ δεξαμενές, μέσα στὶς ὁποῖες διοχετεύονταν τὰ νερά τῶν πλατειῶν καὶ τῶν δρόμων (βλ. Σπανάκη, ὁ.π., σ. 153), ὅπως ἀκριβῶς ὕδρεύονται ἀκόμη καὶ σήμερα μερικὰ χωριά καὶ μικροσυνοικισμοὶ τοῦ Μεραμέλλου. Σχετικὰ μὲ τὴν ὕδρευση τοῦ Χάντακα, βλ. τὸν II τόμο τῶν Μνημείων τῆς Κρητικῆς Ἱστορίας πὸν ἐκδίδω τώρα, ὅπου ἡ ἔκθεση τοῦ Φραγκίσκου Μοροζίνι γιὰ τὴν κατασκευὴ τοῦ ὕδραγωγείου πὸν φέρει τὸ ὄνομά του ἀκόμη καὶ σήμερα, ὡς καὶ τὴν ἀνέκδοτη μελέτη μου: Ἡ ὕδρευση τοῦ Ἡρακλείου.

²⁰) Τὸ 1938, ὅταν κατεδαφίστηκαν οἱ ὑπόλοιποι τοῖχοι τῆς Λότηζας γιὰ νὰ ἀνοικοδομηθεῖ, βρέθηκε σὲ βάθος 0,50 μ. ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τοῦ δαπέδου

blica in piazza, et fabricato una bella fontana di pietra viva, che ordinariamente getta un canone di grossezza di una noce, la qual ho anco incaminata all' mollo fuori della porta²¹, accio di notte dalle Galere et altri Vasselli, senza molestar la Citta possi esser fatto aqua, et questa spesa e statta fatta da me senza alcun dano della Ser.ta V.ra, ma con certe condane²² de pistori sumarie per transgressione de proclami, che non si vedevano mai, et cascavano ingiustamente nella borsa de ufficiali, et ministri del off.o della giustizia, e vero che il condotto all' mollo

μιά ώραῖα κρήνη, πὸν τρέχει τακτικὰ ἀπὸ ἓνα σωλῆνα διάμετρον καθυδροῦ. Τὸ νερὸ αὐτὸ τὸ διοχέτευσα ἐπίσης στὸ μόλο ἔξω ἀπὸ τὴν Πόρτα²¹, γιὰ νὰ μποροῦν οἱ γαλέρες καὶ τὰ ἄλλα πλοῖα νὰ ὑδροῦνται τὴ νύχτα, χωρὶς αὐτὸ νὰ βλάπτει τὴν πόλη. Καὶ ἡ δαπάνη αὐτὴ ἔγινε ἀπὸμένα, χωρὶς καμιά ἐπιβάρυνση τῆς Γαληνότητάς Σας, μὰ μὲ κάτι πρόστιμα πὸν ἐπιβλήθησαν ἔκτακτα στοὺς φουρνάρηδες γιὰ παραβάσεις τῶν διατάξεων²², πρόστιμα πὸν δὲν τὰ ἔβλεπε ποτὲ κανένας, γιὰτὶ ἔπεφταν παράνομα στὶς τοέπες τῶν ἀξιωματιούχων καὶ τῶν ὑπαλλήλων τῆς ὑπηρεσίας τῆς δικαιοσύνης.

Εἶναι ἀλήθεια πὸς τὸ ὑδραγωγεῖο πρὸς τὸ μόλο δὲν ἦταν ὀλοκλη-

ἀκέραιο σωληνωτὸ ὑδραγωγεῖο ἀπὸ πῆλινους σωλῆνες μὲ ἐσωτερικὴ διάμετρο 0,15 μ. μισοβουλωμένοι ἀπὸ πουρὶ, ἔνδειξη τῆς πολυχρόνιας χρήσης του. Τὸ ὑδραγωγεῖο αὐτὸ ἐρχόταν ἀπὸ τὴν νοτιὰ πλευρὰ τῆς Λότζας καὶ κατάληγε στὴ βόρεια, ἀκριβῶς στὸ σημεῖο πὸν ἀναφέρεται στὰ σχέδια τῆς Λότζας ἡ κρήνη Σαγκρέντο, τὴν ὁποία τροφοδοτοῦσε (βλ. Στ. Σπανάκη, 'Ἡ Λότζα τοῦ Ἡρακλείου, Ἡράκλειον 1939, σ. 23 κλπ. καὶ G. Gerola, Monumenti Veneti nell'Isola di Creta vol. IV, σ. 54, εἰκ. 27, 28).

Πρὶν ἀπὸ τὸ Σαγκρέντο σκέφτηκε, φαίνεται, ὁ Capitano Grande Μπενέτο Ταῖαπιέρα νὰ διοχετεύσει στὴν πλατεία τοῦ δουκικοῦ παλατιοῦ τὸ νερὸ πὸν περισσεύει ἀπὸ τὴν κρήνη τοῦ Μπέμπο. Τὴ σκέψη τοῦ Ταῖαπιέρα ἔκανε ἔργο τὸν ἴδιο χρόνο ὁ Σαγκρέντο. Πού ὅμως ἀνακάλυψε τὴν ἄλλη πηγή μὲ τὸ ἀριστο νερὸ, δὲν εἶναι γνωστὸ.

²¹) Στὴν περιοχὴ τοῦ λιμανιοῦ βρῖσκονταν δυὸ κρήνες, ὅπως ἀναφέρει ὁ Φραγκ. Μοροζίνι, στὴν ἔκθεσή του «*una nell'Arsenale per servizio di quella maistranza et una a molo per li vasselli et barche che fanno la contumacia et per altri ancora*» (βλ. Σ. Γ. Σπανάκη, ὁ.π.). Τὴν κρήνη τοῦ μόλου τὴν ἔκανε ὁ Ἰωάννης Μοτσενίγκο τὸ 1588 καὶ διοχέτευσε σ' αὐτὴ τὸ νερὸ ἀπὸ τὶς παρακείμενες μικρὲς πηγές.

²²) Καθιερωμένο ἦταν, ὡς φαίνεται, νὰ ἐπιβάλλουν πρόστιμα γιὰ νὰ τὰ δαπανοῦν σὲ ἔργα δημοσίας ὠφελείας. Ὁ Γεν. Προβλεπτής Ἰωάννης Μοτσενίγκο κατασκεύασε μιὰ δεξαμενὴ στὸ Χάντακα, ὅπου ἔδαπάνησε, ἀπὸ πρόστιμα πὸν ἐπέβαλε ὁ ἴδιος, 2000 δουκάτα, χωρὶς νὰ ἐπιβαρῦνει τὸ ταμεῖο τοῦ Δημοσίου. (βλ. V.A.S. Relazioni LXXIX, Relazione di Zuanne Mocenigo 1593).

*all'arrivo dell'Ill.mo mio successore, non era totalmente fenito, ma havendo lasciato a S.S. Ill.ma preparate le materie, son sicuro che non mancherà per il zello che tiene del publico servizio, di perfettionar così fruttuosa opera*²³.

Fine

*della Relatione del cl.mo s.r Zuanne Sagredo ritornato
di Duca di Candia*

ρωτικά τελειωμένο κατὰ τὴν ἀφιξη τοῦ ἐκλαμπρότατου διαδόχου μου. Μὰ ἔχω ἀφίσει στήν ἐκλαμπρότητά του ἔτοιμα τὰ ὄντικα καὶ εἶμαι βέβαιος πὼς δὲν θὰ παραλείψει, μὲ τὸ ζῆλο πὺν τὸν διακρίνει γιὰ τὴν δημόσια ὑπηρεσία, γὰ ἀποτελειώσει ἕνα τόσο ὠφέλιμο ἔργο²³.

Τέλος

*τῆς ἐκθεσης τοῦ ἐκλαμπρότατου κ. Ἰω. Σαγκρέντο,
τέως δούκα τῆς Κρήτης.*

---

²³) Διάδοχος τοῦ Σαγκρέντο ἦταν ὁ Jean-Baptiste Michaele, (1604-1606). Βλ. H i p. N o i r e t, ὁ.π.

ΣΤΕΡΓ. Γ. ΣΠΑΝΑΚΗΣ